

FRIED ISTVÁN

France Prešeren német (nyelvű) versei

Aligha kerülhet meg annak mérlegelése, hogy az újszerű, ha úgy tetszik, „modern” lírát, líriko-epikát megteremtő szlovén költő életében és munkásságában tövőlegesen jelenlévő német nyelvűség szerepéről ne gondolkodjunk el. Annál is inkább, mivel a költői tevékenységet reprezentálni kívánó, megszerkesztettségével, válogatásával önnön poétikai személyiségét meghatározó verskötetből (az első megközelítés ezt sugallhatja) kizárta a német nyelvűséget: a szlovén költő szlovén verseket ír, a szlovén nyelvű költészetet alapozza meg, a szlovén nyelven megszólaltatott műfaj-adaptációival létesíti a kortárs európai irodalommal dialógust teremtő szlovén irodalmat. Ez az emancipációs törekvés messze ható dokumentumban, az 1846-ban megjelent, 1847-es keltezésű *Poezije* kötetben, 191+5 lapon kap nyilvánosságot.¹ Nagy valószínűséggel nem pusztán a szlovén cím miatt záratik ki a német nyelvű vers, hanem ennek éppen az az oka, hogy a szlovén költő (noha nem mellékesen versel németül) az anyanyelv líráját ekképpen legitimálja, teszi meg, mélyen a múltba visszautalóan, egyben előre is gondolva, az európai irodalom egyenjogú részévé a változatos hangvételi, sokféleképpen megszólalni tudó, számos, az európai lírai, líriko-epikai hagyományokra reagáló verstárgy és előadás szlovén nyelvű változatát. Azzal a törekvéssel együtt, amely a romantikus líra révén létrejövő irodalmi nyelv általános elfogadtatását célozza meg. Olyan nyelv létrehozódása történik meg, melynek költő-képviselője bátran léphet Mickiewicz, Puskin és/vagy Mácha meg Ján Kollár mellé,² akik a népköltészet³ követőleg az európai irodalmi „standard” teljes jogú részeseivé lettek. Ebben, a kötettel érzékeltetett törekvésben a német nyelvűség legfeljebb zavaró tényező lehetett volna, részint azért, hogy az 1830-as esztendőkből a „nemzeti ébredés”-ként számon tartott korszak olyan nemzeti irodalom kialakítását igyekezett megvalósítani, melynek nincs szüksége közvetítő tényezőre, és amelynek megkülönböztető tulajdonsága, hogy a német, angol, francia, olasz tájékozódás nyomait inkább fordítással árulja el, mint egy hatástörténeti sorban elfoglalt hellyel, részint azért, hogy elutasítja a kettős honosság (dvojdromovost') tudatát és gyakorlatát,⁴ lényegében elrejteti azt a kétnyelvűséget, melynek realitásával a mai kutatás Ján Kollár, K. H. Mácha és természetesen Prešeren esetében számol vagy kénytelen volna számolni. Olyan költőkép fölvázolása mutatkozik célnak, amely még akkor is a nemzeti költészetnek egy korábbi periódus nemzetfogalmával szemben történő értelmezhetőségét állítja az előtérbe, ha (Prešeren esetében) ennek a lírának legfőbb egyik tematikai blokkját tekintve hangsúlyozódik a „nemzeti”, illetőleg: a szláv elkötelezettség, igaz, az a választás, miszerint Prešeren elsősorban szlovénül kísérli meg a műfaj- és nyelvteremtést (hiszen erre már a német irodalomnak nincs szüksége), határozott állásfoglalásnak minősíthető, miként Mácháé is, aki a német nyelvűséggel szemben (holott megkísérelte) a cseh nyelvűség mellett döntött. Mindennek ellenére, Prešeren olyképpen alakította költészetének arányait, hogy számszerűen és

poétikai jelentőségének megfelelően a szlovén nyelvűség kerüljön erős túlsúlyba: számításaim szerint a mintegy 155 szlovén nyelvű verssel (a szonettciklusok minden darabját külön egységnek számolva)⁵ egyetlen latin epigramma mellett 24 saját német nyelvű vers nevezhető meg, kilenc versét Prešeren maga ültette át németre, míg németre két verset fordított Mickiewicz-től, szlovénre négyet (Bürger, Byron, Theodor Körner, Anastasius Grün). Amennyiben a német verseket „tárgykörük” szerint osztályozzuk, újabb megfontolásokhoz juthatunk el: nevezetesen meglepően (vagy tán nem is olyan nagyon meglepően) viszonylag sok az alkalmi vers, egyes ünnepekre, városi eseményekre írt köszöntő, sírfelirat stb, mintegy hét, az ellenfelekkel, a cenzorokkal, Kopitarral vitatkozó, gúnyolódó versek száma öt (hozzátéve, hogy egyik sem epigramma a megszokott formában!), így mindössze 12 vers maradt, amely ugyan meghatározott, szűkebb tárgykört ölel föl, a szerelmes versekét, az elnemzetlenedett ellen címzettekét, valamint a kiemelt jelentőségű gyászverset (*Dem Andenken des Matthias Čop*, melynek nem közönséges érdekessége, hogy „hibrid” műformában valósul meg: a thrénosz, gyászdal gondolatvilága a *Keresztelés a Savicán* bevezető részét idéző terzinákban szólal meg).

A leginkább összetett kérdésnek a legutolsónak megnevezett kategória tetszik, az irodalmi kétnyelvűség paradoxonai ott érhetők tetten; különös tekintettel arra, hogy egy szlovén többségű nyelvterület németsége miféle német nyelvűség révén dokumentálódik; illetőleg a német irodalmi terület centrumaihoz képes perifériaként elkönnyelhető Ljubljana (Laibach) irodalmi életében miféle helyet jelöl ki magának Prešeren német nyelvű lírája.⁶ A kérdés jogosultságát igazolja, hogy általánosságban elmondható; Prešeren költészet-elképzelését jelentékeny mértékben meghatározta, hogy esztétikai igazolásában a német koraromantikára, idealizmusra hivatkozhatott, részben közvetlenül, részben Matija Čop közvetítésével. S bár mind német, mind szlovén nyelvű költészetében nagyrészt olasz és spanyol műformákat, verselési módokat honosított meg, tájékozódásának forrásvidékét a Schlegelek tanulmányaiiban, fordításaiban, kisebb mértékben Schiller és Goethe költészetében lelhetjük meg. A gházal felé fordulásban (például) Goethe *Nyugatkeleti divánjának*⁷ éppen úgy része lehet, mint annak, hogy Friedrich Schlegel erősen kiterjesztette Európa kulturális érdeklődésének határait,⁸ Hammer Purgstall⁹ tanulmányai viszont a „Kelet”-ről, a perzsa irodalomból közvetítettek beható – verses – ismereteket. Egyáltalában, Matija Čop hihetetlenül széleskörű ismeretanyaga, invenciózussága és Prešeren mohó érdeklődése, költői tehetsége szerencsésen találkozott, méghozzá két területen: az egyik a szlovén nyelvkérdés (helyesírás, irodalmi nyelvű verselés), melynek vitává alakulása Prešerennek mind a szlovén-, mind a német nyelvű költészetét gazdagította; külön érdekesség, hogy a nyelvészellenfél Kopitart német nyelvű szonettekben igyekezett nevetségessé tenni; a foglyul ejtett szlovén líra legfőbb ellenségének tüntetve föl az egykor a grammatikai szabályozásra vállalkozó tudóst. Ám azáltal, hogy a maga szlovén nyelvű „xéniahadjárat”-át német szonettekkel teljesítette ki, a merő nyelvi, irodalmi nyelvi kérdést kifejezetten irodalmivá-esztétikaivá formálta, korábbi alakzatként August Wilhelm Schlegel idevonatkozatható műveit tüntette föl (ld. alább).

Ennek következtében jelenti be igényét (második terület) a koraromantikus német irodalomfelfogás folytatása ügyében (akkor, amikor már Heine készülődött a

teljes leszámolásra az egykori tanára által képviselt irányzattal, mégsem „megkésztet”, hiszen a romantika egymásra torlódó periódusai a szlovén költőtől is korszerű válaszra vártak), ezt a koraromantikus magatartást és költészetfelfogást szegezi Kopitarnak és az óvatoskodó cenzoroknak ellenébe. S miközben Kopitar „szlávizmus”-a tág teret kínált a népnyelvre alapított, népköltéssel és bibliafordítással igazolt szerb irodalmiság számára, addig ennek reflektálatlan alkalmazása a szlovén irodalmat tekintve nem kecsegtet(het)ett sikerrel, egyrészt a Ljubljana társadalmát (azaz Prešeren verseinek várható befogadó közegét) illető, rendkívül aktív kétnyelvűség miatt, másrészt nem szűkíthető Kopitar és Čop/Prešeren vitája a „nyelvújítás”-ra, legalább olyan mértékben ízlésváltás, irodalom-létesítés, a romantika esztétikájának érvényesítése egy avuló klasszicizmussal (nemcsak Kopitarral) szemben. Minek következtében nem pusztán a szonettnek a szlovén irodalomban páratlan sikerű áttörése visszahangzik Prešeren német nyelvű szonetteiben (a tematika közvetve az ábécé-háború téziseit idézi, valamint az irodalom autonómiájának gondolatát), hanem arról is hírt hoz, hogy a német nyelven zajló vita az ironizáló szlovén epigrammákon túl a német olvasó felvilágosításának feladatát is vállalja: így költészet és dokumentáció, meghatározott témakörben folyó vita és az irodalmi világ költői értelmezése egyként tétje ennek a fajta beszédnek.

Még egy mozzanatra nem árt rávilágítani. Prešeren legfeljebb szlovén nyelvű epigrammaiban kapcsolódik Goethe és Schiller xéniáihoz, melyek frontális támadást indítottak a német irodalmi mező megtisztításáért. A weimari klasszika célja nem kevésbé az önlegitimáció volt, amelyet Goethének Schiller halálát követő pályája, valamint Schiller verseinek népszerűsége beszédesen visszaigazolt.¹⁰ Prešeren nem kerülte meg a weimari klasszikát, tanulságos példája ennek, hogy a *Ritter Toggenburg* című Schiller-balladára miként játszik rá (szonettben); viszont az 1830-as esztendő szlovén irodalma már nem a klasszika mind szélesebb területen való adaptálását igényelte, hanem egy klasszikus-romantikus korszak megalapozását, mely egyként hasznosítani tudja Schiller és Goethe, valamint a Schlegel-fivérek elképzelését (és gyakorlatát) az irodalom autonómiájával összefüggésben, és ez úgy fordítható le, mint az irodalom megszabadítása attól, hogy bármely diszciplínának, az irodalmitól eltérő világnézetnek „szolgálóleánya” legyen. Az az egyházas-moralizáló szemlélet, mely még egy jó darabig hathatósan, „intézményes” támogatással volt jelen a szlovén irodalomban (és kultúrában általában), szemben állt a romantikának nemcsak ösztönzési célkitűzéseivel, de a világot romantizáló, minek következtében a költészetben „romantikusan” artikulálódó világfelfogással, melyet Prešeren német nyelvű verseivel is szlovén költészetként igyekezett elfogadtatni. A régebbi elképzeléssel szemben, miszerint a költészet elsősorban és szinte kizárólag mesterség, így tanulható, tanítandó, Prešeren a konzervatívabb köröket igen csak zavaró módon azt tanúsította, hogy – Gottfried Bennt idézve –, a tárgyak egy versben csak akkor tűnnek ki, ha megelőzőleg a költő (a költészet) tárgyai voltak. („Auch die Gegenstände treten ja nur im Gedicht hervor, weil sie vorher *seine* [des Dichters] Gegenstände waren.”)¹¹ A szerényen visszahúzódo személyiség helyébe egy költői, nyelvalkotói, -művelői „jogaival” tudatosan élő költő lép; akinek versei nem lesznek, hanem megalkotják őket, és ez a megnövekedett öntudatú, e költői világ megalkotásában főszerepet vállaló költő bizonyítja szlovénül is, németül is

szuverenitását a nyelv és a költészet dolgában. Ezek a vitatkozó szonettek nem takarékoskodnak sem az iróniával, sem a szatírával; a költő helyzetét és egyben a költői helyzetet körvonalazzák, onnan szemlélik és szemléltetik a nyelvharcot és a nem teljesen reménytelen küzdelmet a cenzúrával (melynek beavatkozását a *Dem Andenken des Matthias Čop* is kénytelen volt elszenvedni).

Aligha minősíthetjük jelentéktelennek, hogy a *Des Sängers Klage* címen összefogott, igen különféle hangvételi szonettek fölött Ovidius-idézet áll,¹² a száműzött költőé, akinek a ciklus első szonettje is szentelve van. A külső emigráció és a hazai hontalanságra kényszerítettség találkozása úgy szerveződik versbe, hogy a szonettel szemben támasztott politikai-strukturális követelmények teljesüljenek: a kvartettek és a tercettek az egymásra olvashatóság során két fázist jelenítenek meg; míg a kvartettekben a megidézett római költő helyzete körvonalazódik, a tercettek egyes szám első személyre váltanak át, a két szituáció egymásra másolódik, Ovidius esetében a *Gesang*, önnön szituáltóságának lírába váltódása *mein heimisch Lied* jelölést kapja;¹³ Ovidius elképzelt nyelváltása mellé a maga nyelvi hűségét állítja, noha németül. Csakhogy a tárgyi jelzések ellenére nem két külön világba tartozó, sok évszázaddal egymástól elválasztott költősorsot tömörít a szonett, hanem a mottó ellenére feltételezhetően a két sorsnak mintegy fölcserélhetőségét. Éppen a számottévo (nyelvi, helyzeti, időbeli) különbség teszi lehetővé a feltételezést. Míg a kvartettek a képzelet nyomán megalkotott emigráns-létről hoznak hírt, így kényszerül a hazájából (Vaterland) elűzött olyan nyelven is panaszkodni, melyet gyermekkorában sosem hallott, a tercettek első sorában egy hasonlattal Ovidiusszal azonosuló poéta nemcsak a belső bánattal hangoztat a római költőéhez hasonló szavakat, hanem el/kiátkozottságával (honi dala vak gyűlöletet ébresztett) a száműzött költővel azonos sorslehetőség elé néz, ez esetben egy otthoni hazátlanság elé.

A második szonettet némi túlzással a vakság (ironikus?) dicséretének nevezhetnők; a belső száműzöttség tudata nyilatkozik meg, a látás, a szemlélés a költő kárára van, a sikertől elzárattott, szellemének szárnyalása nem lehetséges, hiszen csak az reménykedhet a jó sikeres küzdelmében, aki nem lát. Az első szonett elégikus tónusával szemben ebben a másodikban egyként föllelhető az elkárhozottságon érzett elégikus hangvétel, de a vakság dicséretét akár szatirizálóként is fölfoghatjuk. A kétkedéséről lemondani nem tudó/akaró személyiség megfosztatott illúzióitól viszont vakként (megfosztva a vizuális megismerés lehetőségétől) képes még hitre; éppen az első tercett szorítja szűkebb körbe a vak hitét, hiszen a balgákkal kerül együvé: a tehetség elrejtése, nem használata vezethet sikerhez. A siker természetébe bele van hallgatva a szonettbe, az ellentábor főnévi igenevei nagyobbat szólnak (verdreh'n, verketzern und verkennen), mind a magatartásra, mind a világszemléletre, mind a megszólalásra utalhatnak a megnevezések. A harmadik szonetről másutt volt már szó, itt Prešeren féktelen szatirizáló kedve bukkan elő, egy közösséghez szól, amely az alapvető tudást illetően egységesként kvalifikálódik, és a példázatba hajlást helyeselni képes. A torzítás és a túlzás retorikájával élve a közismertnek feltételezett mese lefordítását végzi a vers beszélője; a kvartettek a mese körében maradnak; mintha a pénzéhes, szerelemvágyó szörny allegorikus történetét készítené elő. Csakhogy a tercettek a mesehallgatásból átléptetik a megszólítottakat saját jelenükbe, ekképpen fel/megoldódik a kvartettek enigmatikus

beszéde, hogy félreérthetetlenül értelmeződhessek a mese színjátékának újkori előadása. Mintha egy epigramma második sorának, pentameterének leleplező stratégiája kapna hangot, a párbeszéddé átalakított befejező tercett csattanóig futtatott előadása egyszerre foglal állást nyelvészeti, irodalmi, könyvkiadási kérdésekben; a szép leánnyal (Die Schöne) azonosított krajnai irodalom a szenvedő alanya a versnek, míg a mesei szörnynek, majd manónak, törpének (Wicht) gúnyolt személy némi „elírással” tesz eleget a Mädchenhüter rímhívásának: Herr Barthelmä Kopiter (a szlovén hangsúlyviszonyt belejátszatva a verssorba), hogy aztán ritka szemléletességgel rímeltesse össze a „Krainische Literatur”-t a „Zensur”-ral, mint amelyek e szörnyeteg (Unhold) világában kölcsönösen feltételezik egymást. Csakhogy amik rímekként összetartoznak, egymás ellentétei is, hiszen a Krainische Literatur azt a kérdést válaszolja meg, hogy ki a szép leány, míg a Zensur a lakat, a zár, amely elzárja a világtól, s amely nem engedi, hogy szép leányként a világ csodája lehessen, rím kapcsolja össze az allegóriába rejtett személyt és az allegóriába rejtett tárgyat. Aki ilyen biztonsággal vezeti vitázó gondolatmenetét, ily játékosságról tesz tanúbizonyságot, ennyire képes alkalmazni az August Wilhelm Schlegel kezdeményezte irodalmi szatírárt (tréfát), annak feltehetőleg „anyanyelve” ez a fajta versbeszéd. Olyan kétnyelvűséget árul el, amely a költői nyelv szintjén nem jelez különbséget a szlovén és a német versalkotás között: a német nyelvű versbeszéd oly szuverén használatáról árulkodik, amely akár beléptethetné a német irodalomba költőjét.

Csakhogy ahhoz, hogy ki lehessen jutni a szlovén keretek közül, a belső, nemcsak szlovén viszonyok szélesebb körű ismerete volna szükséges. Míg a polemikus üzenetváltás jelentése Bécs és Ljubljana között elterülő földrajzi térben lehet érvényes,¹⁴ a szellemi tér (a német nyelv ellenére) a szlovén nyelv, kultúra, irodalom (szűkebb) tája, kifejezve azt, hogy bár a küzdelem a nyelv- és irodalomteremtésért folyik, mind a küzdők, mind a feltételezett befogadók kétnyelvűek, a polémia inkább németül folyik (hiszen a szükséges nyelvészeti terminológia németül egyelőre könnyebben érhető el, a szlovén változat megteremtése folyamatban van), mint szlovénül, a polémiának helyet kínáló folyóiratok, lapok német nyelvűek. Kopitar kisebb nyelvészeti-szlavisztikai írásait bécsi német lapok közlik, levelezésének nyelve, akár Prešerené, cikkei főleg német nyelvűek,¹⁵ még akkor is, ha szlavisztikai, szlovenisztikai problémákat fejtegetnek. Ugyanakkor az irodalmi szabadság (melyről a szonett előbb képletesen, majd nyíltan szól) nemcsak szlovén probléma, hanem az 1830-as esztendők Európájáé, kiváltképpen a Habsburg Monarchiáé. Ezért a költészet megnyilatkozását meghatározott témakörben tiltó cenzúra ugyan súlyosan gátolja a szlovén költészet kibontakozását (így a *Kranjska čbelica* almanach épp időszerű kötetének megjelenését), Prešeren képlete behelyettesíthető a más (például az osztrák) irodalmakban tapasztaltakkal. Ilyen módon Prešeren szonettje egyszerre szlovén irodalmi belügy és általánosabb jelentés a Habsburg Monarchia cenzurális viszonyairól. Ám az a tény, hogy Kopitar megneveződik, a szlovén jelleget domborítja ki, miként a szép és a krajnai irodalom azonosítása is. Mindezt kiegészíti a „Litterarische Scherze in August Wilhelm v. Schlegels Manier”, mely címszó alatt egy latin disztichon (xénia), két szonett és egy négysoros található. Míg a latin versike a szlovén irodalomnak említett belső viszonyaiba vezet, Zois báró és Kopitar nevének említésével, figyelmeztetvén arra,

hogy a kopitari megnyilatkozásban (nyomdahibában) Zois neve könnyen válhat Zoilusszá, addig a két szonett áttételesebben és némileg leegyszerűsítve gondolkodtat el, számítva arra, hogy a célzásokat könnyen megfejtheti az érdeklődő. Kopitar 1808-as művére hivatkozik a szonett beszélője,¹⁶ majd a Schlözer, göttingai professzor nyomába lépő szlavisztikai elgondolás említődik, hogy a második szonettben Thersites neve kerüljön elő, miközben a *Kot* (sár), a *Schlamm* (iszap, szenny) lesz kulcsszóvá, mint amelyből a megcélzott merít, mint amely munkájának eredménye. Nem egyszerű irodalmi tréfát ereszt meg a vers beszélője, mint a főcím sejteti, hanem a tudományosságnak egy meghatározott irányát teszi a gúny tárgyává, és erre látszanak utalni a latin verscímek: *Error typi*, *Relata refero*, a harmadik vers egy ismeretlen szerzőtől származó hexametert választott alcímül: *Hoc scio pro certo, quoties cum stercore certo*, a negyedik vers címtelen, s a vitapartner modorát teszi szóvá. A tudományosság látszatát a latin címek jelzik, ilyen módon a versnek a tudós beszéd, jellemzés olyan sajátossága, melyhez a latinra mint közvetítésre van szükség. Minthogy csak körülíródik, ki volna a vers címzettje, az előadásból két következtetést lehet közvetlenül levonni: egy hajdani tudóst idéz meg a beszélő, aki hűtlen lett egykori önmagához, önmagát ismétli egy frázisa segítségével, és gyűlölködése önkifejezéséül önnön sarából, trágyájából (*cum stercore*), építkezik (erre utal a latin mottó).

A másik szonett még erőteljesebben határolódik el attól, aki immár csak egy névmás harmadik személyében (er – ő) bukkan föl, a kikövetkeztetett tanulmány vagy vitairás a megvetendő homérosi negatív alakra, a civakodó Thersitesre emlékeztet. A természettudományos analógia távolról akár Goethe efféle megnyilatkozásaira is utalhatna: a természetben az egymással rokon dolgok törekszenek az egyesülésre, míg a sár (*Kot*) nem rokonszenvez (*sympathisiert nicht*) a tiszta kristállyal, az arannyal, a drágakővel. Az ilyen „ő” munkálkodása iszapba fül, iszapból ered, s az olvasónak önnön természetéről árulkodik. A vers különleges pillanata a második szonett utolsó két sora, melyben a kötelező(?) csattanó latinul csattan: az olvasónak saját *ingenium* suilé-jéről árulkodik, amit tesz, azaz disznó szelleméről. Az antikvitás fenségéhez kapcsolódó latin nyelv része lesz egy alantas beszédmódnak; a szlovén nyelvi/irodalmi viták résztvevői nem takarékoskodtak (szóban és írásban) egymás megbélyegzésével. E külső keretben kapnak helyet Prešeren szonettjei, melyek a szélesebb nyilvánosságnak szólnak, mintegy jelezvén, hogy ezek a viták amellet, hogy a szlovén művelődés útjainak eltérő értelmezéseit dokumentálják, az írói szabadságnak, a költői nyelvteremtésnek, a nyitottság és a bezárkózás ellentétének, a hatalmi pozícióból ítélkezésnek és az autonómiára törő kulturálisnak eltérő felfogását reprezentálják, ilyen módon nemcsak a szoros értelemben vett érintettek ügye, hanem mindenkié, aki a régebbi és az újabb nézetek közül az utóbbiak mellett érez. Az első szonettben a rokonszenvre számító megszólítás (*meine Lieben*), a másodikban konkrétan tetsző címzett (*Freund*) rejlik, hogy a második szonett utolsó sorában az olvasókat (*Leser*) is bevonja az érdekelték közé. A német nyelvről, illetve a címben, csattanóban, az első versben megpendített latin nyelvről a merő szépirodalomból a tudományosságba (vagy látszatába), legalábbis a kultúra szélesebb mezejére irányít át, az első szonettben felismerhető Kopitar mögé a második szonettben más ellenzőket, gáncsoskodókat (*Ther-*

sitést) idéz meg. Anélkül, hogy a megbélyegzendő másik állásponton túl körvonalozná a sajátot, amely így inkább utalásban, képes beszédben van jelen. Ami saját, az a másik fél ellentettje. Ha a recenziók unos-untalan ismétlik Schlözer tézisét, akkor kimondatlanul a jelenhez alkalmazott (és Prešeren által valóban képviselt), időszerű szlávizmus gondolható, ha a nemtelen stílusban (im unedlen Stile) írt irományok jellemzik a másik felet, akkor a korábban említett tiszta kristály, arany, drágakő hasonlóság a saját tartományába vonódik.

Mindazonáltal a vitahelyzetnek megfelelően az ellenfél leleplezése, ezáltal kiiktatása a cél – s ehhez Prešerennek (és Čopnak) legfeljebb a vers (Čopnál az értekező próza) áll a rendelkezésére, szemben az ellenfelek intézményes háttérével, így hatalmi helyzetével. Prešeren nem tehet mást, mint a szűkebb nyilvánosság (szlovén olvasók) helyett ezúttal a tágabb nyilvánosság (németül olvasók) felé fordul, versei felkínálják az ítélkezés jogát, míg az ellenfél, helyzetéből fakadóan, az ítéletalkotás hivatalos formájával élhet. Prešeren a szonett formatökéletességével (is) érvel, a költészet allegorizáló, rejtve feltáruló erejét használja álláspontja kifejtésére. Ciklust alkot, hogy csupán a beavatottak számára érthető vitában több oldalról világítsa meg: a költészet segítségével miként lehet átláthatóvá tenni egy bizonyoltnak tetsző helyzetet. Ugyanis az sem feledhető, hogy a szláv *nyelvészeti* kérdésekben Kopitar megkerülhetetlen volt saját korában,¹⁷ (szláv) *irodalmi* kérdésekben viszont Čop és Prešeren képviselte a korszerűséget. Mármost az irodalmi nyelv természetszerűleg az irodalomnak és a nyelvnek *közös* ügye, így a szlovén irodalmi nyelv (valamint az irodalom) körül egyre hevesebben folytatott polémia nem végződhetett egyik fél számára sem teljes mértékben kielégítő eredménnyel; annyi bizonyos, hogy a romantika áttörését sem a hatalom, sem egyes személyek intrikája nem tudta megakadályozni, de legalább oly bizonyos, hogy Kopitar tevékenységének egyoldalú, kizárólag Čop és Prešeren felől való megítélése méltánytalan, igazságtalan. Viszont Prešerennek ebben a vitában megfogalmazódó álláspontja a német nyelvű versekkel nemcsak transznacionális vonásokkal gazdagította a költő líráját, hanem kétnyelvűségének lírai hitelét kétségtelessé tette. Úgy német versek ezek, hogy beleszólnak belső szlovén vitába, de alapvető ötletük a német költészetből származik, a címadással dokumentálódik Prešeren többirányú tájékozódása: egy német irodalmi műforma alkalmas a bevezetésre a szlovén nyelvről/irodalomról szóló vitában. Két irányból várhat visszhangot: természetszerűleg a szlovén résztvevők reagálásából, de a németül olvasó (nemcsak szlovén) közvéleménytől. Attól függetlenül, hogy mennyire visszhangzott ez a vita a szlovén (érdekű) olvasókon túli tereken. A ciklus utolsó versében a költő teremtette beszélőnek a figyelő és a kommentátor szerep jut, mintha válaszolna egy barátjának (mein Freund), akinek kérdését költi át az epigramma első két sora. A kérdésfelelet szerkezet Martialis óta jellemzi az epigrammisták egyszerű formájú verseit, Goethe és Schiller xéniáit is. A válasz a játékos kedvű, ebbe a játékba a fonikus megfelelésektől a látható versig többféle megoldást ajánló poétáé, aki a csattanót dőlt betűvel jelzi, kihasználva a Regel–Flegel rímelést, e rím révén megszólaló antinómiát (a *szabály* a szókincs más rétegéből származik, mint a *cséphadaró*), s a vers jellegét az utolsó sorban a *Zulezt–Zuflucht–zu* hangsor „megfelelései” a játszi soralkotás irányába tolják el.

Ebbe a körbe sorolható a két cenzor ellen irányzott szonett, amely már a cím-ben félreérthetetlenül tudunkra adja, hogy a mitologizálás ellenére nagyon is jelenidejű a versbe foglalt cselekmény. A kortársak ismerték a kipécézett szereplőket, Anton Stelzich kanonokot és Jurij Pauschek (Pavsek) liceumi tanárt, aki a könyvek cenzoraként élhette ki ellenszenvét Prešeren költészetével szemben. S hogy kétség se férhessék, kiket vesz tollára a költő, akrosztikon árulkodik arról, kik volnának a címzettek. Így mindenképpen az antikvitas rejtő-feltáró „szövege” tartalmaz olyan utalást, amelyet a beavatottak (és Ljubljana értelmiségi körei ide-számíthatók) nehézség nélkül dekódolhattak. Jóllehet a megszokott szonett-szerkesztéstől ezúttal sem tér el Prešeren, ezt keresztezni látszik az akrosztikon, amely az előadás kifejtésével párhuzamosan szüntelenül „napirenden” tartja a két negatív szereplőt, akinek „története”, „sorsa” nem más, mint egy mitológiai történet beteljesülése.¹⁸ S minthogy a szonettben Prešeren polemikus természete nyilatkozik meg, a mitológia deretorizálódik, a jelentéktelen figurák szintjére szállítódik alá, a mítoszbefogadás során az eredeti történet fenségessége egy alacsonyabb szinten ütközik bele a hétköznapiságba, a kisszerűségbe. Ráadásul előbb a vers hetedik, majd még határozottabban utolsó előtti sorában váltás történik, a vers eddigi beszélője előlép az egyes szám harmadik személy fedezékéből, és nemcsak a történetet jól, sőt, pontosabban ismerő kommentátori helyre áll, beleavatkozván a kibontásra váró események menetébe, hanem iróniájával megbontja a mítoszbefogadást, kiszól a versből, megszólítja az akrosztikkal megnevezetteket, az aggodalom látszatát kelti, egyben dramaturgiai halasztás, megakasztás funkcióját is betölti, hogy annál szabadabban hangozhassék föl az utolsó sor megszólítása, valamint az ehhez fűződő jóslás, amely nem más, mint a történet várható kimenetelének tudomásul adása. A szonett éppen azért ér célba, hogy a kvartettek szinte tárgyias mitologizálását a tercettek személyességével hozza együvé, s ha az első tercett még egyensúlyoz a mitológia és a jelenkori történet között, a tartózkodónak mutatózó beszélő szinte a költészet mögül tekint ki, s a dal célba biztosan találó voltára hivatkozik, az utolsó előtti sor „ich”-je meglehetősen látványossággal foglalja el helyét a mítoszbefogadás során, példálózása egyben hirdeti, hogy az antikvitas ismeretében is legalább egyenrangú a klasszikus képzettségű, de rossz helyre álló, még rosszabb szerepet betöltő cenzorokkal. A mitológiai elbeszélést megidéző nevek, események olyképpen fordíthatók le a jelen küzdelmeire, hogy a rossz és a jó helyzetfelismerés csatájává teszik a költő harcát az értetlenkedőkkel; az *Ilias*ból és általában a mitológiából ismert alakok története a jelen költészetének metaforájává lesz: az újra-elbeszélt eseményből líra, az antikvitas élet-halál harcából (Troja) egy költészet érvényesíthetőségének–akadályozásának lehetősége–elutasítása. A tercettek költészet-központúsága felel a mítosz újra-elbeszélésével, egyik erősíti a másikat, annál is inkább, mivel az utolsó verssor példálózása visszairányít a mítoszhoz. (Chorwölf! euch wird Lykambes’ Tod zuteile.) Látszólag túldimenzionálja a versben előlépő „ich” a kilátásba helyezett büntetést, valójában a vers egésze előkészíti és a retorika ironizáló célzatai közé helyezi, ezáltal a polémiában meghonosodott hangvételt hagyja megszólalni, s ez nem más, mint az elhárítást lehetővé tévő (hogy ismételjek) iróniáé. S ha más célzattal, ennek megfelelően más

hangvétellel a szlovén nyelvű epigrammákban is bőven él Prešeren az antikvitásból vett utalásokkal, Stanko Vraznak, a költőtársnak küldött disztichonos üzenetébe egy latin verssort csempész, másutt Pegazust, Aesopust, Hippokrénét emlegeti.

Az alkalmi versek nem hoznak meglepetéseket Prešeren lírájában, igaz, nem pusztán életrajzi vonatkozások miatt érdemlik meg bevonásukat egy monografikus munkába. Talán az a helyzet lehetne a leírás tárgya, mely Prešeren és a (kis)városi társadalom viszonyáról árulkodik. Lehetne szó arról a kiszolgáltatottságról, melyben a romantika áttörésében, a szlovén irodalom európaizálásában érdekelt költő osztályrésze volt, és amely szinte házi feladatként, kényszerként, teljesítendő megbízásként súlyosodott a költői pályára is, egy remélt ellenszolgáltatás fejében vette papírra az alkalomnak megfelelő sorokat. Egy más szempontból (ellenérveként?) fölmerülhet, hogy a vitathatatlan költői státussal rendelkező Goethe sem tartóztatta meg magát efféle versek készítésétől, noha az ő esetében nemigen volna helyes bárminemű kényszerről szólni. Prešerennél fölmerülhet a fizetés-kiegészítés szándéka, amely motiválhatta sírfeliratok készítésekor, az Emil Korytkót gyászoló négy soros azonban nemcsak a lengyel barát-munkatárs személye miatt kivétel, hanem a túltekintés miatt is, amely az emberi élet egyszerűségét a nagyobb egységhez tartozás, ezáltal a tovább-„élés” konfrontálásával gondolja el, ezen keresztül az elhunyt arcképét is fölvezetve:

Der Mensch muss untergehen;
Die Menschheit bleibt, fortan
Wird mit ihr das bestehen,
Was er für sie getan.

Az embert sorsa legyőzi,
de él az emberiség!
És örökre megőrzi,
ki érte élt, nevét.

(Tandori Dezső ford.)

A Mensch–Menschheit (nem ellentét, hanem) szembesítés azáltal lesz személyes, hogy az utolsó sorban er–sie (sőt, er für sie) párossá tömörül, amelynek során a kölcsönösségre derül fény, a halandó ember „halhatatlansága” nem az amúgy kiszámíthatatlan fordulat következménye; az ember munkálkodása az emberiség öröklényegében jutalmazódik, mivel eleve érte cselekedett. Így a vers első szava (Mensch: főnév) meg az utolsó (getan: ige) jelentésében összecseng, mivel a megőrzendő ember lényege a cselekvés, a kényszerű elmúlás (muss untergehen) nem kerülhető el, viszont a tartósság és a változás összetartozik, és éppen a tett az, ami a kettő között biztosítja a tartóssá válható összefüggést. Mindezt az emigráció révén szlovén nyelvterületre jutott Emil Korytkóhoz lehet kapcsolni, aki új helyzetét tetté változtatta, gyűjtője lett a szlovén népköltészetnek, ebben a minőségében Prešeren barátja és munkatársa. A közvetlenség (barátság) és a közvetettség (folklorisztikai munkálkodás) ilyen módon lesz fölemelhető az általánosba, az emberi sors példázataként. Hozzágondolva, hogy Herder (valamint Vuk Karadžić és Jakob Grimm) óta a népköltészet egy népegyéniség védjegyeként fogadtatott el, a történelem során kirajzolódó út egyik fontos állomásaként. És csak mellékesen jegyzem meg, hogy Korytko (tegyem hozzá: Andrej Smole) elkötelezettsége a szlovén népköltészet iránt elgondolkodtatta Prešerent, és arra készítette, hogy némileg módosítsa véleményét a népköltészet versus műköltészet tárgykörben.

Ezek után térek vissza az alkalmi költészet problematikájához.¹⁹ Természetesen a barátokat, előd-költőket²⁰ versbe foglaló alkotásoktól elválasztandók az egyes hivatali személyek jeles napjai alkalmából készített versek, amelyek formai igényessége becsülhető, és amelyeket olvasva, mód nyílik arra, hogy el-eltöprengjünk: mennyire sikerült Prešerennek – előbb Matija Čop hathatós támogatásával, utóbb egyedül – megvalósítania egyfelől a költői, másfelől a költészeti szuverenitást. Hadd bocsássam előre: arányaiban jóval kevesebb a szlovén nyelvű alkalmi vers, mint a német nyelvű. Második megjegyzésem a (kis)városi hivatalviselők német nyelvűségére vonatkozik, általában elmondható, hogy Prešeren korának *Laibach*jában a társasági nyelv inkább német volt, mint szlovén: a költői terv az irodalom és az irodalomteremtés nyelveként igyekezett létrehozni, megvédeni pozícióit, azaz egyre több területre kiterjeszteni e nyelv használatát. Ha arra gondolunk (amit a kutatás már sokszor hangsúlyozott), hogy az *Illyrisches Blatt*, a *Carniolia* stb., azaz az irodalmi anyagot is tartalmazó lapok német nyelvűek voltak, és Prešeren szlovén költészete csak vendégként kaphatott bebocsáttatást, akkor az 1830-as évek, az 1840-es évek első fele német-szlovén nyelvviszonyaival számolunk. Ehhez illesszük hozzá, hogy a bécsi központtal tartott kapcsolat nyelve szintén német volt, és például Prešeren „szakterületén”, az ügyvédi pályán a studiumok, majd az ügyintézés részint latinul, részint németül zajlott. Amennyiben egy fontosnak minősülő, hivatalos/hivatali esemény költői köszöntőt igényelt, annak nyelve sem igen lehetett más, mint a német. Igaz, éppen Johann N. Hradecky (Janez Nepomuk Hradecky) esetében készített Prešeren szlovén és német nyelvű köszöntőt, a szlovént terzinában, a németet stanzában, két olyan versformában, amely együtt a *Krst pri Savici* (Keresztelés a Szavicán) két részét alkotja. A szlovénban nemcsak a helyi, kifejezetten szlovén vonatkozások a jellegadóak,²¹ míg a német versek (rövidebbek is) megmaradnak az általánosságokban. A szlovén változat puritánabb címével (Janezu N. Hradeckemu – J. N. H.-nak) és azzal, hogy szlovén eseményt emleget, amelynek összefüggései készíttetik a költőt hálára, jókívánságokra, egy öntudatában megnövekedő közösséget szólít meg, honfitársakat (rojak), akik érdekeltek abban, hogy a végre megjelenő szlovén lap fennmaradjon és terjedjen, ezen túl ne felejtse, hogy a szlovéniség része a szláváságnak (szláv anyát emleget a beszélő), de Európának is. Ezt még nyomokban sem lelhettjük meg az 1843-ra keltezett német versekben, annál inkább szövirágokat, nincs még célzás sem arra, hogy netán szlovének is éljenek a városban. Ezzel szemben a korábban, ugyancsak Hradecky tiszteletére készített szonett indítása odacéloz, hogy a szlovének városáról van szó (In Laibach, der Slowenen Stadt, geboren...), hogy aztán a folytatás kétértelműsége megnehezítse az értelmezést: Hast du *Dich* ihr als treuer Sohn bewiesen; tudniillik, nemigen eldönthető, hogy *Laibach*hoz vagy a szlovén városhoz hű az ünnepelt (a szlovén versek természetesen Ljubljana olvasható): ugyanis elképzelhető, hogy a kettősség, miszerint Laibach=szlovén város, valójában nem kettősség, a német szövegben német névvel neveződik meg a szlovén város, de éppen úgy feltételezhető, hogy az ünnepelt nem tagadja, miszerint egy szlovén városnak hű fia. Mindenesetre a városvezető/védő munka érdemesnek bizonyul a költő megemelt hangon megalkotott verseire.

Más, alkalmi verseiről nagyjában-egészében az mondható el, hogy tisztességesen tesz eleget (formailag is) mindazon követelményeknek, amelyek évszázadok

óta kialakultak, és amelyek az ilyen jellegű „használati lírá”-nak meghatározóivá lettek. Az igényelt laudatio vagy gyász az előre elkészített sémába illeszkedik, semmi meglepő nem zavarja meg a hallgatót: s talán ezen a ponton kell arról szólni, hogy bár természetsszerűleg írásos változatban őrződött meg az efféle vers, legalább olyan fontos, hogy szóban hangzott el, és így a hatáshoz feltétlenül hozzá kell számítani a költő jelenlétét, versmondását, s ez a költői jelenlét teszi vagy teheti valóban emlékezetessé az alkalmat. Kiváltképpen a német nyelvterületnek szerveződött meg az az alkalmi költészete, amely még a XIX. század első felében, legalábbis a kelet-közép-európai irodalmak egy részében műveltetett, jóllehet ez a verses alkalmiság egyre inkább a magánélet területére szorult vissza. Ilyen nyomok Prešerennél is fölfedezhetők, a kenyéradó gazda leányának, Aloisia Chrobathnak szól efféle tréfás, ügyesen megfogalmazott, poénig vezetett üzenet.

Mindezeknél jóval súlyosabb kérdésre mutat rá az a két szonett, mely a szlovén nyelv helyzetét mutatja be Krajnában. Az első, amelynek kezdete (Warum sie, wert...) a szlovén nyelvnek szociológiai tagolódása révén közli a maga állásfoglalását: egyrészt nem törődik azzal, miszerint maga németül beszél az anyanyelvről, a maga szlovén költészetét mint a nyelvi kérdésben történő állásfoglalását jellemzi, megszűrő indítva a költészet nyelvével kapcsolatos elkötelezettség előtérbe helyezését. Az antikvitás, azon belül Homéros tekintélyére hivatkozik, hogy a maga értelmi és érzelmi hitvallását indokolja, ugyanakkor feleljen azoknak, akik a társadalmi osztályok tagozódása szerint nyilatkoznak nyelvi értékről, nyelvhasználatról. Hogy ennek a megfontolásnak ellenébe szegezze a maga szabad szellemű megnyilatkozását, kimondatlanul, korántsem tételesen megfogalmazva: hűségét az anyanyelvhez. A nyelvterületen – jól látja ezt a beszélő – a magasabb osztályba sorolhatók, az urak és az úrnők, akik parancsolnak–utasítgatnak, németül beszélnek, a szlovén nyelv a szolgálosorba kényszerülteké.²² Másrészt ez nem tántoríthatja el a poétát, számára ez a „szolgai” nyelv ugyanolyan érték, mint az úri rétegé; ez a szonett is bizonyosság arra, hogy birtokában van mindkét nyelvnek, nem azért tartja magát az anyanyelvhez (sugallja), mert hiányoznának német nyelvi ismeretei. Prešeren szonettjeinek jórésztől eltérően a logikai kifejtés, az ellentétek egymás ellen feszítése két nyelvfelfogás eltéréseit indokolja, a hátrányos helyzet nem ok arra, hogy megtagadja anyanyelvét, az előnyös helyzet nem készítheti a hűtlenségre. Az ódai, másutt elégikus hangvétel költőiségétől eltérően ostorozza azokat a szlovéneket, akik németül verselnek (*An die Slowenen, die in deutscher Sprache dichten*). Jól ismert költészeti szituáció: azonos földrajzi és/vagy kulturális területen két nyelv használatos, a történelem egy bizonyos pontján mindkettő hatalmi pozíciót akar elérni, legalább a származási közösséget tekintve összetartozókat meg akarja nyerni, hogy elsősorban, bár inkább kizárólag az egyik nyelvet részesítsék előnyben, az egyik nyelvnek szenteljék tevékenységüket, olykor a kétnyelvűséget kiszorítva az egynyelvűséget szorgalmazzák, tevékenységükkel hitelesítsék. Hogy Prešeren a szlovén–német nyelvharcnak, amely az 1830-as, 1840-es esztendőkből még nem lángett föl avval a hevességgel, mint később, és amely egyelőre a szlovén nyelv intézményesedését, ezzel párhuzamosan alaposabb kiművelését célozta meg, korántsem pártatlan szemlélője, jelzi, hogy égő haraggal fordul azokhoz, akik a szláv törzsekből származnak, megtagadják az igazi anyát. Ez az anya–gyermek

szituáció különféle helyeken bukkan föl Prešerennél (és nemcsak nála, hanem a XIX. század első felében más szláv és nem-szláv kelet-közép-európai irodalomban), a bensőségesség, otthoniasság, hazai létezés és a külsőségesség, az elidegenedés, a hazafiatlanság válaszútjának felvázolásához vezet, miközben nem fordul el teljes mértékben a német nyelviségtől, mely a nőiesített Germanin alakban bukkan föl, Pflugesohnként (fogadott fiúként) nevezve meg a maga viszonyát a német nyelvhez; ilyen módon nem a később oly egyértelműséggel fogalmazott, szembeállított saját–idegen dichotómiát körvonalazza. A fogadott fiú, majd a fogadott anya (Pflegerin) sem idegen, köszönet illeti meg, de nem saját, nem az igazi anya. Mint ha fölsejlene a későbbi radikális szakítás, amelynek itt még csak halovány előjelei mutatkoznak. Ezt a verset Prešeren németül írta, már csak a megszólítottak miatt (is), de talán azért (is), mert maga sem tudott, feltehetőleg nem akart kizáródní aból a szélesebb irodalmi körből, amelybe a német nyelven keresztül érkezhettek. Ez nem csökkenté indulatát, más versrészleteivel összhangban indulat és „vallo-más” együttes jelenléte rétegezi a verset. A saját és az idegen konfrontálódása itt nem visszavonhatatlan, hiszen a sajátba belopakodott eleve az idegen (a műveltség, részben vagy egészen, nem az anyától, a hazaitól származik), a beszélőt is áthatotta ez a nem anyanyelvi, nem egészen otthonos elem, amelyből a saját meg az idegen nem egészen tiszta viszonya táplálkozik. Az meg külön elgondolkodtató, hogy a címben szereplő, valóban egészen hazait, a szlovént, miért váltja föl a szláv, még ha a szláv „törzsbe” belefoglaltatik a szlovénség. Prešeren esetében nemigen volna ildomos a szótagszám kényszerére hivatkozni, ennél nehezebb verstani kérdéseket is megoldott. A szláv tényező (mint azt más példa majd igazolja) a szlovén pozíciót támasztja alá, és a német műveltség egyetemességénél az össz-szláv műveltségé nem alacsonyabb értékű. A továbbiakban aztán az igazi–fogadott anya antinómiái között oszcillál az előadás, az igazira ráismerés, a fogadott helyi értékére szorítása a méltányos magatartást körvonalazza, a tagadás a kizárólagosságnak szól, amely a szlovén költészettől elfordulók meghatározó tulajdonsága. Kevés az olyan szonettje Prešerennek, amely ennyi törődéssel írná le a maga álláspontját, kerülve (a harag hangoztatása ellenére) a szélsőséget, melyet éppen azáltal jelenít meg, hogy a teljes tagadásban „bűnösöket” megszólítja. A *Sonetni venec* (Szonettkoszorú) hatodik darabja panasolja el a szlovén camoenák gyászát, mivel magukra maradtak, s a hazai nyelv helyett egy másikat becsülnek a szép szlovén hölgyek:

Kaméne naše, zapuščene bož'ce,
samice so pozábljene žal'vale,
le tujke so častile Kranjcev množ'ce.

A Múza elhagyatva, gyászban állt itt,
hogy megvetve az édes honni nyelvet,
Krajnánk csak a másét becsülte váltig.
(Lator László ford.)

Hazai műzsák, árváim, szegénykék
a kényszerű, zord magányt választották,
mert Krajna lánya röstelli a népét.
(Csuka Zoltán ford.)

Még erőteljesebben hangzik föl Prešeren német nyelvű lírájának legpompázatosabb darabjában, a Čop emlékére írott gyászversben az idegen szokásokat, idegen nyelvet elsajátító–gyakorló szlovéneket megrovó sorokban. A fiaitól elidegenedett haza rémképe a szonettben jóval visszafogottabban sejlik át a verssorokon, elismerve a német műveltség hasznát, kárhoztatva annak egyoldalú felhasználását. A szlovén nyelv elnyomottnak érzett pozíciója jogosítja föl a költőt, hogy erőteljesebben nyilvánítson véleményt, de elragadtatottságában sem tér el attól a transznacionalitástól, mely szlovén tudatát, szlávizmusát sem fosztja meg a nyitottságtól, az európai művelődés befogadása szükségességének hangoztatásától. A szlovéniség európaizálása ebben az összefüggésben az emancipációt, az egyenjogúság elismerését igényli, akár az olyannyira tisztelt August Wilhelm Schlegellel szemben, akire hivatkozhatott az olasz és spanyol versformák szlovén recepciójakor. Lényegében ez a kettősség, mely inkább egyazon magatartás kettősségét, egy nyelvi kultúra kétrétegűségét, kettős tagoltságát jelenti, hatja át az életművet, ennek jegyében értékelhető Prešeren német nyelvű lírájának néhány (legjobb) darabja. Nemcsak a német nyelvű lírának, hanem költészetének kiemelkedő alkotása, bölcséletileg talán legmélyebb verse a *Dem Andenken des Matthias Čop*. Persze ezúttal is lehetne szólni a gyászvers meghonosításáról, az antik minták adaptációjáról, jól lehet ennek a német klasszicizmusban–klasszikában megvannak az előzményei. Ennek a versnek körképszerűsége, merész ívű előadása, az egyestől az egyetemességig érő gondolatisága teszi paradox módon lehetővé azt a személyességet, amely az élmény- és a gondolati líra között (nemegyszer mesterségesen felállított) különbséget megszünteti. Nem pusztán az ifjan–tragikus elhunyt barát sorsán érzett gyász, az egyedülmaradásra történő rádöbbenés sorai olvashatók, hanem az egyedi sorsnak, a személyiséggé váló személynek beágyazódása a hazai, a szláv, az európai művelődés történetébe. Az a kölcsönösség, amely Čop műveltségét példaszerűvé teszi, akár az előzőleg tárgyalt versben, kinyitja a határokat a saját és a más között, a más ezúttal éppen azért nem idegen, mivel a más integrációja egyben a saját új minőségébe emelkedésében gyümölcsozik. A hazai táj meg az európai kultúra „vidéke” egyazon „élmény”-t képviseli, mint ahogy a szlovéniség föl-emelése egy magasabb kulturális fokra az európai nyelvek segítségével valósulhat meg. Eközben történetileg Hellásztól a franciáig, a szlávokig, Mickiewiczig sikerült hazahozni, amit adaptálni érdemes, az aratás igazi napjának megélése azonban nem adatott meg Čop számára, a költő meg a társak osztályrésze csak a gyász.

A terzinákban írott gyászvers (mint említettem) a személyestől ível kozmikus vonatkozásokat érintve az egyetemesig, majd onnan ama szűkebb közösségig, amelynek szószólója maga a költő, aki ekképpen joggal lép be saját versébe, oly módon, hogy (összhangban szonettjeivel) a meggyászolt barát és a saját érzelmvilágát mint az értetlenségbe ütköző szlovén magatartásváltozatot prezentálja. A gyászvers Matija Čop alakjának megjelenítése során bontakozik ki, ezáltal íródik körül

az irodalmi-költői figurává emelkedő személyiség, akinek létezését–sorsát mintha az antikvitástól kölcsönkapott gnóma már tartalmazná, s a későbbiekben úgy válna a kor irodalmi hőségévé, hogy egyben egy mitológiai alak az égi küldött szerepét is betölti. A természet körülölelte halott történetét nem az életrajzi kronológia határozza meg, hanem természet és transzcendencia összejátszása. Míg a hazai táj fenégségében végső otthonra lelhet a földi létben otthonra nem találó, ám szlovénként otthonosságért küzdő jóbarát, a világszellem által számon tartott, a fény társaként megvalósuló egyéniség a Génusz kíséretében tart az Ősfényhez, melynek körében lehet e transzcendensnek felfogott Rend részese. A nem földi hovatarozás annak az életnek jutalma, melytől az egyéniség boldogsága megtagadtatott. Megtagadtatott a magánszféra terén, megtagadtatott ama eszmei téren, amelynek elkötelezett küzdője volt. S ha a boldogtalanságra kárhoztatott egyénnek belső harcok jutnak osztályrészéül, a sebet mégis az okozza:

Dass fremd das Vaterland ist seinen Söhnen,
Dass sie sich scheu'n Slowenen sich zu nennen,

Dass abhold sie den teuren, süßen Tönen,
In denen sie die Mutter auferzogen,
Nur fremder Sitte, fremder Sprache fröhnen.

Hogy a haza idegen sok fiának,
Hogy szlovén szlovénnek lenni restell,

Hogy édes-hűséges nyelvére támad,
Pedig anyjától hallotta először!
Hódol idegen szónak és szokásnak.

Másutt már legalább két vonatkozásban fölmerült ezeknek a terzináknak a problematikája. Először a nemzettől elidegenedettek (a neolatinságban „ignavae proles”, Kollárnál odrodily synové, a magyar irodalomban elfajult fiak) ostorozása került szóba, ezúttal a nyelvet és a szokásokat megtagadók, azoknak hódolók (fröhnen) emlegetése jelzi a nemzet, az anyanyelvi beszélők megosztottságát; ennek következtében merül föl a szégyenérzet a szlovén származás miatt, ebből kifolyólag az anyanyelvi közösség elhagyása. Ezúttal még hangsúlyosabb lehet a kétely; Matija Čop töredékes életműve, szlovén irodalomtörténete, mely életében nem jelent meg,²³ levelezése, vitairata az Ábécé-háborúban: mind-mind német nyelvű, mint ahogy Prešeren thrénosza is az. A kétnyelvűség elidegenítő voltának emlegetése nem ad elég magyarázatot: nevezetesen az, hogy a szlovén irodalmi nyelv ügyét a belső szlovén vitából akképpen lehetett általánosabb szláv, nemzetközi ügyé emelni, ha a lingua francaként használt német nyelven is hozzáférhetővé válik, így szláv és nem-szláv nyelvészek tudomására is jut. Éppen az a tény fontos, hogy a szlovén irodalmi nyelv megalkotása folyamatban van, a vita éppen úgy érint helyesírási, mint prozódiai kérdéseket, nem utolsósorban egy általánosan elfogadható társalgási nyelv megvalósulása várható a vitától, ennek előkészítése, e levélbeli

érintkezés más anyanyelvű (többnyire szláv) elméleti szakemberekkel szintén a német nyelvet igényelte, végső fokon a vita a szlovén nyelv hiányzó rétegeinek, a különféle szociolektusoknak megalkotása érdekében folyt. Ljubljana társalgási-társasági „köznyelve” egyelőre a német volt. Prešeren több ízben a vád és a panasz, az óda és az elégia nyelvén tette szavá (korántsem csak a kétnyelvűség okozta) paradox helyzetet: ha intelmeit a címzettekhez kívánja eljuttatni, azon a nyelven kell megtennie, amelyet (jobban) értenek. Mindezzel függ össze, hogy a Čop emléket-személyiségét idéző vers a „gondolati” líra ama tartományába kalauzol, melyet még a szlovén nyelv számára birtokba kell venni, a német idealizmus „adekvát” lefordítása a szlovén költészet nyelvére még nem időszerű, előbb németül kell megkísérelni egy ilyen típusú vers, efféle elégikus hangoltság próbáját.²⁴ Ugyanakkor a személyiség, akinek tevékenységi területe a szlovén nyelv és irodalom, munkásságával nemcsak egy szűkebben vett közösség javán munkálkodik, hanem egy jóval tágabb területet céloz meg: a szlovénség éppen az európai nyelvek és művelődés találkoztatásával lesz méltó a Világszellem figyelmére, hiszen az európai művelődés gyarapítása, az európai irodalmak közé új, eddig a homályban maradó érték beillesztése nem csupán lokális jelentőségű. Az anyanyelv, a hazai szokások elárulása azt a kétnyelvűséget, kettős kulturáltságot is fenyegeti, amely Čop és Prešeren művein és magatartásán keresztül újabb érvekhez, újabb igazoló anyaghoz juthat. A szlovénre szorítkozáson túlmutató munkásság úgy válik a „nemzeti” önazonosság jellegzetességévé, hogy integrálni képes mindazt, amit az új idők szelleme megkövetel, olyan tudást halmoz föl, amely egyként táplálkodik a hazai hagyományokból és a „világ” szellemiségéből. Čop váratlan halála ezt az elképzelést döntötte romba, de ennek emlékezetbe vésése a Prešeren-vers önmagának adott föladata:

Welch herrlichen Gewinn hätt' er getragen,
Des Wissens reichster Schatz, der nun verschlossen,
Dem Vaterland, der Welt in künft' gen Tagen!

Es trieb Dich ewig vorwärts, unverdrossen
Hast du gekämpft, bis du den Sieg errungen,
Bis sich des Lichtes Pforte aufgeschlossen.

Ki oda hullt, mely kicseket alítván!
A tudás mily bűvös tárnája zárul
Hazánk s jövőnk előtt így, léte híján.

Makacs hűség űzött, mely el nem árul,
Hogy küzdj, amíg kivívod győzelmed,
Hogy küzdj, amíg a Fény kapuja tárul.

(Tandori Dezső fordítása)

S ha a magyar fordítás ott, ahol a szlovén költő versében a *világ* szerepel, a *jövőnket* mondja, némi archaizálással (győzedelmed) visszahozza a lendületet, az ódai

hangzást. A haza és a világ (majd a jövő napok) egy sorban, egy mondatban szerepeltetése annak az összetettségnek, egymásra vonatkozthatóságnak jelzése, amely a vers tér-idős viszonyaiban kap formát, a közeli és a távoli, a múlttal érintkező jelen és a jövő összefüggéseire derül a szó szoros értelmében fény: nemcsak a hangsúlyos helyen található fény-metaphora révén, hanem a versben megvalósuló új mitológia²⁵ körvonalazódásával. Hiszen a Világszellem, a Génusz, az Ősfény, majd a Fény kapuja (des Lichtes Pforte) természetszerűleg a vizionárius költő verseszményéből fakad, ugyanakkor olyan jövő-látomás, amely a jóbarátban–küzdőtársban kulturális héroszt láttat. Már ezt sugallja a görög mottó s annak „igazsága”, mely thrénoszt indító (idézőjelbe tett) verssorként időszerűsödik („Jung stirbt der, den die Himmelmächte lieben” – „Ifjan hull, kit az istenek kegyelnek”: megkerülve az égi hatalmak, istenek megnevezését, ezáltal a vallásra fordíthatóságot). Mintegy visszautal a görög mottóra, hogy az elsajátított, „haza” hozott nyelvek, talán nem pusztán kronológiai szempont szerint, az antikokéval kezdődnek, a hazai térben otthonra lelő nyelviség révén az irodalommal kapnak befogadást (Dir waren heimisch unsres Weltteils Zungen: / Was Hellas, Rom Unsterblichen geschrieben... – S táruáltak néked körbe mind a nyelvek: / Hellász s Róma halhatatlan igéi...; a *beimisch*: hazai, otthonos kiváltképpen fontosnak tetszik); az angol, a luzitán, a spanyol, az olasz, a német és a francia nyelv elsajátítása (Čop valóban különleges nyelvi tehetséggel rendelkezett!) nem önmagában növeli a barát jelentőségét, hanem amiképpen *nyelvvé*, anyanyelvyszerűvé lesz (Das sprach zu Dir im lieblichen Gekose / Der Muttersprache – Gyönyörűn szölongattak, anyanyelv-szép / Szeliden...). Talán nem szükséges megismételni a saját és a más nyelvi tudásában történő összegződését, amelynek során egyik sincs a másik kárára. A német (nyelv) ezúttal az olasszal és a franciával egy sorban említődik: Geschaffen von der innern Glut getrieben – Belső tüzek láva-folyós regéi... A nyelvi regiszter a szlávokkal fejlődik be, Mickiewicz külön is helyet kap. A vers záró terzinái az immár egykorivá lett szövetkezést, barátságot idézik, a közösség (uns–mi) veszteségét és az ígéretet, amely a bele nem nyugvás, a panasz további kizengéséről szól.

A 28. terzina meg a záró sor kilátásba helyezi egy költői periódus befejeződését. Valóban a gondolati költészet szlovénül folytatódik, ha időszerű kérdések csempésződnek be, még akkor is, mint a *Keresztelés a Szavicán* bevezető szonettjében, ahol egymásra vetítődik a címbeli ajánlás (*Matija Čopnak*), a személyes hányattatás poetizálódása és a szlovén korai történetben működtethető szlovén ősvallás. A német nyelvű Prešeren-líra egyébként több ponton vethető egybe a szlovén nyelvűvel, nemcsak tematikailag, bár így sem érdektelen, hanem „nemzeti irodalmi” szempontból, az aktualizált célzatok megfogalmazódását illetően is. Minthogy a célközönség elsősorban a szlovén nyelvterület, a kétnyelvű Ljubljana olvasói voltak, s a szlovén nyelvi vita állomásaiként szolgáltak egyes darabok, mindenképp a szlovén irodalomban (és irodalomtörténetben) elfoglalt helyük alapján volnának elemezhetőek. Ám maga Prešeren vonja be a német koraromantikát, poétizálja át az antikvitásból érkező impulzusokat; Matija Čop ürügyén fejt ki, miként lesz a szlovén nyelvi gondolat, művelődés, irodalom az összeurópai művelődés, irodalom részese. Aligha járunk el helytelenül, ha egyfelől az európai művelődésnek a szlovénbe integrálását véljük föltárulni ebben a lírában, másfelől a szlovénség szelle-

mi–kulturális egyenjogúsításáért folytatott küzdelmet egy és ugyanazon törekvés megfelelőként gondoljuk el. Elfogadható, miszerint Prešeren német verseiben is szlovén költő, de mellé tehető, hogy a szlovén költészetben helyet szorít német nyelvű verseivel a kétnyelvűség megnyilatkozásának, irodalmának. A *Poezije* mint kései verseskötet állásfoglalás a nemzeti mozgalomban (amely a szlovéneknek mesze nem rendelkezik olyan körvonalakkal, szervezettséggel, mint más szláv kultúrákban), de sosem el- és megtagadott német nyelvűségével szintén állást foglalt. Első megközelítésben azt mondhatnók: a kétnyelvűség mellett. A Čop-émlékverset (és a többi német verset) szem előtt tartva azonban egy anyanyelvi kultúra szélesebb, szinte határ nélküli kontextusa mellett, sosem tévesztve szem elől (kockázataival együtt) a határátlépés lehetőségét.

JEGYZETEK

1. *Poezije Doktorja Franceta Prešerna*, Ljubljana 1847. [1846.] (Reproducirani ponatis prve izdanje. Spemna beseda, Anton Slodnjak, Ljubljana, 1972.)

2. A szlovén irodalmi kétnyelvűség, a lengyel emigrációs irodalom kényszerű kétnyelvűsége (Mickiewiczé), Tarasz Sevcenko nem egészen önkéntes részvétele az orosz irodalomban a „végeredmény” felől tekintve a nemzeti irodalmak különféle dialógus-építő lehetőségeire figyelmeztetnek. Különös tekintettel arra, hogy még a századforduló irodalmaiban is jegyzik ukrán, lengyel, szlovén szerzők kettős otthonosságát, kétnyelvűségét. Az 1840-es évek közepére Máchtól leszámítva valamennyi romantikus költő kanonizálódott önnön nemzeti irodalmában, sőt, a fordításokon keresztül ismertségre tettek szert az európai irodalmakban. Mickiewicznek a Collège de France-ban tartott előadásai németül is megjelentek, a szláv irodalmak még teljesebb európai emancipációját segítve. Šafárik korai irodalomtörténete (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Buda, 1826.) inkább a szláv irodalmak között hatott. Mickiewicz nem szól a szlovén irodalomról, az illir nála a horvát szinonimája: *Literatura slowiańska*, Przeložil Leon Płoszewski, Warszawa, 1955.

3. Vuk Karadžić népköltési gyűjtése német, angol, francia (és persze magyar) fordítókra, értelmezőkre lelt. Mérimée szerb-horvát népköltészeti misztifikációja visszahatott a szláv irodalmakra, az oroszra és a lengyelre. Vö. tőlem: *Vuk Karadžić korának Európájában*, Üzenet, 1987, 652–658.

4. Dionýz Ďurišin a kollektív, *Systematika medziliterárneho procesu – Systematika me literarnogo procesa*, Bratislava, 1988; Uők, *Osobitné medziliterárne spoločensvá*, Bratislava, 1987–1992, I–V.

5. Az alábbi kötet szerint végeztem számításaimat: *Poezije Doktorja Franceta Prešerna in Dodatek njegovih drugih pesnitev ter prevodov in prireditev ljudskih pesmi*, zbral in uredil Anton Slodnjak, Ljubljana, 1969.

6. A centrum itt hatalmi központ, Bécs Grillparzer és Stifter révén lett igazán irodalmi központ, jól-lehet már Blumauer „hatott” a kelet-közép-európai irodalmakra. Ugyanakkor a német nyelvűség perifériájának tekintett Pest-Budában az Iris-almanach sorozatban közölte Stifter írásait, a kiadó Heckenast pedig jeles osztrák szerzőket, köztük Stiftert adta ki. A szlovén irodalom centruma az 1830-as évekre vitathatatlanul a német irodalmiság szempontjából provinciális Ljubljana lett. Így a centrum–periféria viszony a szlovén irodalmat illetően, ideértve az írók kétnyelvűségét, óvatosabb mérlegelést igényel. A posztkoloniális elmélet képviselői bírálják az Európa-központú térszemléletet, s a perifériáról érkező másságnak (Othering) jelentőségére mutatnak rá. Edward Sojc – Barbara Harper, *The Spaces that Difference Makes. Some Notes on the Geographical Margins of the New Cultural Politics = Place and Politics of Identity*, eds. Michael Keith – Steve File, New York, 1993, 183–205.

7. Johann Wolfgang Goethe, *Der Westöstlicher Diwan*, hg. Hendrik Birus, Frankfurt am Main, 1992, I–II.

8. Friedrich Schlegel, *Über die Sprache und Weisheit der Inder* (1808) = Uő., *Geschichte der alten und neuen Literatur* (1815) műveire utalok.

9. Josef v. Hammer(-Purgstall), *Hafis, Mohammed Schemschesch-din, Der Diwan*. Aus dem Persischen zum erstenmal übersetzt, T. 1–2. Stuttgart–Tübingen, 1812–1813.; Uő., *Geschichte der schönen Redekünste Persiens mit einer Bluethenlese aus zweyhundert Dichtern*. Wien ,1818, Uő., *Morgan-*

ländisches Kleeblatt, bestehend aus persischen Hymnen, arabischen Elegien, türkischen Eklogen, Wien, 1819.

10. Friedrich Schiller, *Gedichte*, hg. Georg Kurscheidt. Frankfurt am Main, 1992, 758–760.

11. Gottfried Benn, *Probleme der Lyrik* = Üő., *Essays, Reden, Vorträge*, Wiesbaden, 1965³, 758–760. Benn és Schiller összevethető gondolatait a líráról vö. a 10. sz. jegyzetben, *i. m.*, 766.

12. *Epistulae ex Ponto* IV. könyv, 13. elégia, 19. sor. Ovidius itt arról szól, hogy e könyvet a gaeták nyelvén írja, tehát nem anyanyelvén, hanem egy *elsajáfított* idegenen.

13. A költészetre ítéltég Ovidiusnak és Prešerennek közös sajátja, sanyarú helyzetükben sem tudnak, nem akarnak lemondani az alkotásról. A nyelv azonban nem válik azilummá, megmarad szüntelen teremtdő médiumnak.

14. A szlovén irodalom ügyeibe a cseh tényező is belejátszik. Előbb Kopitar tudós kapcsolatai révén, utóbb a szlovén romantika cseh értékelése (Čelakovský) segítségével.

15. Kötetben halála után jelent meg: *Kopitar's kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts*, hg. Franz Miklosich, Wien, 1857.

16. *Grammatik der slawischen Sprache in Kärnten, Krain und Steiermark*. Wien 1809 (belül 1808-as évszámmal).

17. A szlovén irodalomtörténet sokáig Prešeren és Čop aspektusából ítélte meg Kopitar működését, azét a tudósét, aki a tudományos szlavisztikának Josef Dobrovský mellett alapító atyja. Az egyes szlovén irodalmi–kulturális periódusok értelmezéséről szervezett Obdobje-konferenciák két ízben is napirendre tűzték a tudós életművének értékelését, 1976-ban és 1994-ben adtak ki Kopitarjev zbornikot. Alapvető, újragondoló monográfia: Jože Pogačnik, *Bartholomäus Kopitar, Leben und Werk*. München 1978. Az Österreichische Osthefte 1994-ben jelentetett meg tematikus számot Kopitar halálának 150. évfordulójára. Itt a szlovén tudós magyar kapcsolatait vázoltam föl.

18. A mitológiai vonatkozások a Héraklés-mondakörből származnak, Poias meggyújtja Héraklés máglyáját, s azért megkapja újat, utóbb a trójai mondakör is bevonódik. A vers beszélője Lykambes halálával fenyegeti meg a cenzorokat. Archilochos hűtlen felesége és annak atyja, Lykambes ellen írt gúnyverseket.

19. Az alkalmi költészet monografikus földolgozása: Wulf Segebrecht, *Das Gelegenheitsgedicht*, Stuttgart, 1977. Vö. még Katharina Mommsen, *Goethe und das Preisgedicht. Zum „Rätsel“ in den Gedichten „An Personen“*, Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft 11, 1967, 320–351.

20. A Valentin Vodnikról, Andrej Smoléról szóló vers a *Poezije* kötet dalai közé sorolódott, a különféle versek ciklusa a Matija Čopról szerzett emlékverset tartalmazza. A többi szlovén alkalmi vers a posztumusz összkiadás függelékébe került. Szlovén költőelőd nem jelenik meg a német nyelvű költeményekben.

21. A szlovén köszöntő megemlékezik az 1843-ban induló *Kmetijske in Rokodelske novice* (Paraszt- és iparosúság) megjelenéséről, ezen keresztül a valóban hazai törekvések támogatásáról. Prešeren viszonya a laphoz eleinte tartózkodó volt, később föllismerte jelentőségét.

22. Orosz–francia viszonylatban még a későbbi orosz regényekben is fölvetődik a magasabb osztályok érintkezési, a presztízis nyelvének problémája, egy virtuális európaiság és az elidegenedettségek közötti nyelvi magatartás demonstrációjaként. A regénybeli párbeszéddek és az elbeszélő hang között teremtdők meg feszültség.

23. Šafárik kérésére készítette, küldte el, aki beillesztette munkájába: *Geschichte der südslawischen Literatur. Aus dessen handschriftlichen Nachlasse*, hg. Josef Jireček, Prag, 1964; I, Janko Kos, Matija Čop, Ljubljana, 1979.

24. A disztihonos *V Spomin Matija Čopu* ugyan tartalmazza a német vers néhány gondolatát, de klasszicizáltabb formában, s a személyes részvételt tompítva, egy közösség képviselőének elégikus tónusában szólaltatja meg a némileg tárgyiasított beszélőt, megneveződik a síron könnyet ontó Szlávia anya, a korán elhunyt ifjú emlékét a szlávóság őrizi.

25. Friedrich Schlegel, *Rede über die Mythologie* = *Theorie der Romantik*, gh. Herbert Uerlings, Stuttgart, 2010, 82–90; Markus Schwering, *Die neue Mythologie* = *Literarische Romantik*, hg. Helmut Schanze, Stuttgart, 2008, 203–216.